

על הוראת החומש עם רש"י

אתר דעת - מכללת הרצוג

השיטה העממית בלימוד החומש עם רש"י, המקובלת ברוב בתי הספר
 לבתלמודי-התורה היא — להוסיף את פירושו של רש"י לכל פסוק
 ולהסביר את תוכנו של הפירוש הזה, כדי לפנות לפסוק הבא, אחריו, תוכן
 הפירוש ודברי הפסוק מתקשרים זה בזה בעיקר על ידי האסוציאציה של
 השכנות. שאלות המורה שהן בעיקר שאלות בחינה, מוסבות על שני
 דברים בלבד: על הידיעה שרש"י מוסיף לפסוק זה את פירושו, ועל
 הבנת הפירוש, למשל: "ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה כי אני הכבדתי את
 לבו". רש"י מבאר: "בא אל פרעה והתרה בו". ביאור המורה: התרה בו
 — הנהר אותו שהוא ועמו ייעשנו אם לא ישלח את היהודים: שאלות המורה
 אחרי הביאור: מה אומר רש"י על דברי הפסוק "בא אל פרעה"? מה זה
 "והתרהו בו"? בלי לעזוב את השיטה הזאת מסביר המורה, לפעמים גם
 את הקושיה של רש"י, הן אם היא מפורשת ברש"י והן אם היא אינה
 מפורשת בו. למשל: "ואתה אמרת היטיב איטיב עמך ושמתו את זרעך,
 לחול הים" — היכן אמר לו כך? והלא לא אמר לו, אלא והיה זרעך כעפר
 הארץ? אלא וכי או: "והיו ימי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים".

* המאמר הזה פורסם במעין "א" בשנת תשי"ב.

אתר דעת - מכללת הרצוג

מפרש רש"י: לכך נכתב שנה בכל-ככל וכלל לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו. בשני המקרים האלה יכול המורה להסביר: רש"י שואל... אבל אין כאן סטיה מן השיטה הרגילה, המוסיפה לפסוק את פירושו של רש"י כדבר הבא מרש"י ולא מן הצורך בשביל התלמידים להגיע בעצמם להבנת דברי התורה.

לשיטה הזאת מעלות ידועות. ביחד עם האחרות בין דברי הפסוק ופירושו של רש"י נשמרת גם תמימות התפיסה של דברי התורה: זהו פירושה לפי רש"י! אולם היתרון הגדול ביותר של השיטה הזאת הוא: שהיא הקלה ביותר בשביל המורה: אין-היא דורשת ממנו, אלא הבנת דברי רש"י והסברת דברי רש"י, במקום, וכיון שמטרת המיתודיקה היא בעיקר להקל על המורה את עבודתו, הרי יוצא כי שיטה זאת היא המתאימה ביותר לדרישות המיתודיקה.

אולם אין לנו להתעלם מהסרונות השיטה הרגילה הזאת — ואלת הם: (1) השיטה הזאת, המוסיפה לדברי התורה את פירושי רש"י בלי כל הכנה מוקדמת ובלו כל עבודה מחשבתית מעמיקה אחת הביאור אינה אלא אחת הצורות של שיטת התירגום בהוראת התורה, וכמעט כל מה שנאמר נגד שיטת התירגום אפשר להגיד גם נגד שיטה זו. בלי ביאור מעמיק יותר אין הפירוש — ככל-תרגום — אלא החליף מילולי לדברי התורה.

(2) אם המורה אינו משתדל לצזור קשר אמיץ יותר בין דברי התורה ובין הפירוש — עלול הפירוש להיות מעין חיץ בין התורה ובין התלמידים, והפירוש עצמו לא ייקלט יפה בזכרון. (3) בפירושים סינטיטיים היינו באלה שהמפרש במקרה דגן — רש"י איננו מבאר את התוכן הפשוט של הפסוק, כי אם מוסיף רעיון דתי או מוסרי — הרי הקריאה הפשוטה בפירוש בלי התעמקות בקשר בין הרעיון הזה ובין דברי התורה מצד אחד ובקשר בין הרעיון ובין התנהגות התלמידים מצד שני, עלולה לתת מושג שטחי ומילולי על הרעיון הזה — והוא הדיון בפירושים אנאליטיטיים.

(4) שיטה זו הנותנת ידיעות בלבד איננה מנצלת את הוראת החומש להשגת המטרות הפורמאליות והחיוביות של ההוראה היינו: פיתוח כושר ההתבוננות והשכלל פיתוח הרגשות הדתיים והמסריים, ויצירת

* ראה מאמרי הקודם.

תפיסת עולם דתית יהודית. ואם נעבר — כאשר המטרות הפורמאליזם היו מושגות על ידי לימוד מוגבר של הגמרא, והמטרות החינוכיות על ידי השפעת הבית והרחוב, — אפשר היה להצטמצם בהוראת החומש במטרה הלימודית בלבד, הרי עכשו, כאשר אין לימוד מוגבר של גמרא בבית הספר וכאשר הרחוב, ולפעמים גם הבית, אינם יוצרים גורם חיובי בחינוך הדתי — יש לנצל את הוראת החומש גם להשגת שתי המטרות הנ"ל. נשקול עכשיו את שתי המעלות של השיטה הרגילה לעומת החסרונות שהזכרתי.

1) אין ספק שתמימות התפיסה המסורתית של דברי התורה הוא נכס רוחני גדול, ולו היה עולה בידינו להקנות נכס זה לתלמידים באמצעות השיטה הרגילה ולשמור על קדושתו בלבם אחרי עזובם את בית-הספר, לא היה אולי צורך לחשוב על שיטה אחרת. אולם זה מכבר נשאלה השאלה: איזה חינוך עדיף — חינוך דתי של תמימות או חינוך דתי שבהכרה, ובדיון בשאלה זו עלינו לדעת שבסביבה בה חיים התלמידים מחוץ לכותלי בית הספר אין התמימות הדתית של התלמידים יכולה לשמש תריס בפני השפעת הרחוב. אל נהיה תמימים לחשוב, שנוכל לשמור על תמימות האמונה של רוב התלמידים, אם גם יעלה בידנו לנטוע אותה בלבם לזמן מה. עלינו לצייד את התלמידים, בדרכם לחיים, גם בהכרה דתית חזקה וברורה, שתוכל לעמוד בפני השאלות והקושיות של הרחוב, ועלינו לפתח בהם גם רגש דתי עמוק, שיוכל לעמוד בנסיונות הרחוב. ואין תמימות התפיסה של דברי התורה לפי פירוש רש"י — הצורה היחידה של התמימות הדתית, והשיטה הרגילה בלימוד התורה עם רש"י, איננה הדרך היחידה להקנות התמימות הדתית. בסוף מאמרי זה אזכיר דרך אחרת, יעילה יותר, שאפשר להגיע בה למטרה זו אם רק נדע ללכת בה.

2) הנימוק השני לטובת השיטה הרגילה הוא, שהיא נוחה וקלה בשביל המורה. רבים הם הסבורים שהמיתודיקה צריכה לשחרר את המורה מעול עבודה עצמית בהתכוננות לשיעור ועליה לחת למורה עצות ממשיות ומפורטות, מה עליו לעשות בכל שיעור של הוראת המקצוע. לא רק מורים נתפסים לדעה זו; ישנם ספרי לימוד שמטרתם היא — להגיש למורה כל

אתר דעת - מכללת הרצוג

מה שהוא צריך לשיעורו, כדי לחסוך ממנו את החיפוש ואת התיכנון; רוב ספרי הלימוד בחשבון, כגון ספרי הבעיות והתרגילים אינם משאירים מקום למחשבה עצמית של המורה; עליו לעבור עם התלמידים על הספר ולפתור את הבעיות והתרגילים בסדר הרשום בו, וישנם ספרים, המסדרים את עבודתו של המורה בצורת „תפריטים ומנות“ לכל חודש וחודש... אולם — אין זה מתפקידה של המיתודיקה לשחרר את המורה מעבודה עצמית; המורה איננו טבח, המוצא את תפריט הארוחה בספר הבישול, ואין הוא חובש, הממלא אחרי הוראותיו של הרופא — המיתודיקן, מבלי להבינן, הואיל וכך רשום בריצפט — בספר הלימוד, המורה הוא יוצר השיעור ומכוונו, ועליו להתאים את השיעור לצרכי הכיתה ולדרישות המקצוע. ברגע הנתון, המיתודיקה איננה משחררת אותן מעבודה עצמית בהכנת השיעור, — תפקידה הוא, להיפך, לעוררו לעבודה עצמית ולהדריכו בה. החסרון המיתודי הגדול ביותר של השיטה הרגילה, בהוראת החומש עם רש"י הוא בזה, שהיא משחררת את המורה מן החובה להציב לו מטרה מסוימת ועצמית בשיעור התורה ומן הצורך לחפש דרכים להשגת המטרה הזאת.

ב.

אנסה איפוא להציע דרך אחרת להוראת התורה עם פירוש רש"י. אני יוצא מן ההנחה היסודית, כי המרכז בשיעור התורה עם רש"י — היא התורה עצמה, ורש"י משמש ספר עזר להבנת התורה. והרי לזה התכוון רש"י עצמו — הוא התבונן בתורה וכתב את פירושו לשם לימוד התורה, וכאשר אנו באים ללמוד את פירושו ולהסבירו לתלמידים, מוטל עלינו להתבונן בתורה — ולראות מה פירש רש"י, כיון שהמטרה הלימודית בכל שיעור תלויה במידה רבה באופי הפירושים הנלמדים בשיעור, צריך המורה לבדוק מה הם סוגי הפירושים, הנפגשים ברש"י בשיעור שעליו ללמד. במיון לפי גורמי הפירושים, במקרה של קושי דקדוקי, סגנוני או רעיוני, על המורה ללכת באחת משלש הדרכים הבאות: (1) הדרך הטובה ביותר היא לעורר את התלמידים לשאול את „קושיות“ רש"י לפני שהם יראו את הפירוש של רש"י, הרי גם לפני

אתר דעת - מכללת הרצוג

רש"י עמדה קושיא זו, לפני שהוא נתן את הפירוש; לשם זה יש לתת לתלמידים להתבונן בדברי התורה במקומות שונים כדי שהם בעצמם ימצאו את הקושי שעמד לפני רש"י. למשל: „בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו“. יש לתת לתלמידים למצוא את הפסוקים הקודמים המכילים את הצווי „בא אל פרעה“: „ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה ודברת אליו“ (ט, א). „ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה ואמרת אליו“ (ז, כ"ו), „בא דבר אל פרעה מלך מצרים“ (ו, י"א), התלמידים ירגישו את ההבדל בין הפסוקים האלה ובין הפסוק הנלמד, ויתעוררו להקשות את הקושיה של רש"י: בא אל פרעה — לשם מה? ואולי יצליחו למצוא בעצמם גם את התירוץ: והתרה בו.

2) לפעמים טוב לתת לתלמידים לעמוד על הקושיה של רש"י גם מתוך פירושו — אבל במקרה זה יש להדגיש, כי קושיה זו עומדת לא לפני רש"י בלבד, אלא בעיקר לפנינו ולפניהם!

3) לפעמים יש לתת לתלמידים גם את ביאורי רש"י לפי הדרך הרגילה, בלי לעורר את הקושיה לפי הפירוש או מתוך הפירוש; טוב לנהוג כך בפירושי מלים קשות או בפירושי משפטים קשים, כמו, — „ויברך את הגמלים“ — הרביצים; „שבעתים יוקם“; „הלא אם תטיב שאת“ — וכדומה.

בפירושים הסינטיטיים, כאשר רש"י מקשר רעיון דתי־מוסרי עם דברי התורה, עובר מרכז השיעור מן התורה לרש"י — כי גם לימוד רש"י עצמו צריך לשמש מקצוע חשוב ומיוחד!

אינני שולל את השיטה הרגילה בהוראת חומש עם רש"י, אך לדעתי צריך להגביל את השימוש בה, ולנצל את הקושיות שעמדו לפני רש"י, כדי לעורר את התבוננות התלמידים בדברי התורה עצמה וכדי לעורר את המחשבה העצמית של התלמידים במציאת התירוץ. בדרך זו ילמדו התלמידים להעמיק בהבנת דברי רש"י.

אולם, אם גם עד עכשו מנצלים לפעמים את פירושו של רש"י למטרות פורמאליות שהזכרתי, הרי נדיר יותר הוא הניצול של פירושו למטרות חינוכיות, לפיתוח תפיסת עולם דתית־יהודית, ואת המטרות האלו ישיג המורה אם הוא ישים לב למיון הפירושים לפי התוכן. השיטה הרגילה

אתר דעת - מכללת הרצוג

עוברת על הפירושים האלה מבלי לשים לב לאוצרות המחשבה והרגש הטמונים בהם, ממילא אין המורה נותן דעתו להפנות לכך את תשומת לבם של התלמידים. לדוגמה יכול לשמש פירוש רש"י לפסוק הראשון של התורה וניתוח הפירוש הזה על ידי (ראה מאמרי "הפסיכולוגיה של הכפירה והפסיכולוגיה של האמונה" בחוברת "עיונים בבעיות אמונה" שנזכרה לעיל).

בלימוד תורה ורש"י אסור לו למורה להצטמצם במטרה הלימודית: בחקנאת ידיעות לתלמידים. אל יזניח את המטרה הראשית הזאת, אבל עליו לדאוג גם לחינוך התלמידים על ידי לימוד התורה, לפיתוח השכל והלב, וליצירת תפיסת עולם דתית מוסרית.

אנסה להמחיש את השקפתי על ערך הפירושים בהוראת התורה בדוגמה מבולוגיה. את החומרים המשתתפים בהונת גוף האדם אפשר לחלק לשלשה סוגים: לחומרי מזון, לפרמנטים (תססים) ולויטאמינים. חומרי המזון הם החומרים שמהם נבנה גוף האדם. הפרמנטים אינם חומרים מזינים במובן זה; הם גורמים רק לחסיסת המזון בגוף האדם ולעיכולו. גוף האדם מכיל אותם בכמויות קטנות, אולם גם כמות קטנה מהם מספיקת לעיכול מזון רב, ובלעדם לא היה הגוף מפיק כל תועלת מחומרי המזון. תפקידי הויטאמינים בגוף האדם ובתהליך העיכול לא נחקרו עדיין כראוי, אבל ידוע כי בהעדרם מתפתחות מחלות שונות בגופו של האדם.

את הידיעות הממשיות שאנו נותנים לילדים בכל מקצוע אפשר להשוות לחומרי המזון, כי הרי מהם נבנים במידה מסוימת החיים הרוחניים של האדם. אבל בלי הפרמנטים המיוחדים — בלי גירויי המחשבה העצמית של הילדים להתבוננות מפורטת, לעיון שכלי ולהפעלת הרגש והרצון — תישארנה הידיעות הממשיות אצלם כמטען מת, בלי כל השפעה על נפשם ורוחם. האסכולה הישנה שאפה בעיקר להלעיט את הילדים בחומרי מזון — בידיעות, ולא דאגה לכך שבנפש הילדים יתעוררו התהליכים הנפשיים הדרושים לעיכול המזון הרוחני הזה. כדי שנפשם תקבל השפעה כבירה ע"י הידיעות הנ"ל מנקודת השקפה זו הביטו עד עכשיו גם על הפירושים לתורה כעל חומרי מזון בלבד בשביל הילדים, ולא שמו לב לפרמנטים הנכללים בהם — לגרעיני החסיסה של המחשבה שהם עלולים

אתר דעת - מכללת הרצוג

לעורר בלב התלמידים. עלי להדגיש, כי בבחירת הפירושים לתורה בילקוט הפירושים שלי התחשבתי בעיקר בתכונה הפרמננטטיבית הזאת של הפירושים, ביכולתם לעורר את הילדים להתבוננות מפורטת ומעמיקה יותר בדברי התורה ולהתענינות בשאלות שהפירוש נוגע בהן. בעיני היה לפעמים הצד הזה של הפירוש חשוב יותר מהתוכן של הפירוש. אולם, אם הוזנחו במידה ידועה הפרמנטים של הפירושים, הרי יש לציין גם הזנחה גדולה ביחס לויטאמינים שבהם, והם — הערצה לדברי התורה, כדברי ה'; הרגשת הקדושה של התורה והעמדת ערכה מעל לערכים הגדולים ביותר שנוצרו על ידי אנשים. עלינו לדעת כי בלי הויטאמין הזה עלולה להתפתח מחלת השחפת בדתיות התלמידים, ביהדות התלמידים; בלעדיו לא יהיה כל ערך חינוכי לידיעות הרבות בתורה ובפירושיה; הויטאמין הזה נמצא בפירוש רש"י, ואותו יש להכניס בלב התלמידים דרך לבו של המורה. בדרך זאת יוכל ללכת המורה אשר בכל פינות נפשו תשלוט ההכרה כי התורה היא מן השמים. אם המורה לחומש יהיה חדור הרגשה, כי הוא שליח ה' לידי ישראל, כי הוא ממלא מקומו של משה רבנו ושל כל התנאים והאמוראים, בהסברת התורה לידי ישראל — הרי ממילא תעבור ההרגשה של קדושת התורה מלבו ללב תלמידיו. על ידי זה תיווצר בלב התלמידים האמונה התמימה והבטחון הגדול ביעוד האלוקי והנצחי של העם העברי, אשר בכוחם להכשיר אותנו לגאולה האמיתית והשלימה!